

КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ
ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ
ТА МІЖНАРОДНИЙ
КОНТЕКСТ

біла церква
2022

ЗМІСТ

<i>Передмова (Нікітенко О.І.)</i>	5
<i>Правове регулювання права особи на свободу переміщення: міжнародний та національний досвід (Бровко Н.І.)</i>	7
<i>Гене́за адміністративного судочинства в Україні (Нікітенко О.І.)</i>	44
<i>Правова природа економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний аспект (Ковальчук І.В.)</i>	80
<i>Особливості захисту майнових та земельних прав суб'єктів господарювання у європейському суді з прав людини (Настіна О.І.)</i>	117
<i>Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав (Пахомова А.О.)</i>	164
<i>Право особи на безпеку: поняття, ознаки, обмеження (Макарчук В.В.)</i>	196
<i>Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад в забезпеченні окремих прав в умовах сьогодення (Поляруш-Сафроненко С.О.)</i>	243
<i>Нормативно-правові гарантії забезпечення та захисту фундаментальних прав людини у європейському союзі (Мельник О.Г.)</i>	278
<i>Право на життя в системі прав людини та його співвідношення з іншими юридичними правами (Аргат Я.П.)</i>	315
<i>Проблеми впровадження механізму реалізації та захисту приватних прав (Єфремова І.І.)</i>	348
<i>Правове регулювання процедури захисту екологічних прав людини в контексті міжнародного та національного законодавства (Обіюх Н.М.)</i>	380
<i>Список використаних джерел та літератури</i>	405

БРОВКО Н.І.

доктор юридичних наук,

професор кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ ПЕРЕМІЩЕННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Актуальність дослідження обраної проблематики та необхідність її подальшої наукової розробки зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку суспільства питання пересування людей набуває дедалі більшого масштабу. Постійно зростаючі міграційні процеси вимагають від держав належного та своєчасного нормативного їх регулювання. Враховуючи те, що право людини на свободу переміщення є її природним правом, тому питання його регулювання та обмеження є актуальними, особливо в умовах сьогодення. При цьому важливим є врахування зарубіжного досвіду та адаптації національного законодавства до вимог міжнародно-правових актів з прав людини, а також потребує вдосконалення та подальшого дослідження конституційно-правове регулювання права людини на свободу пересування та переміщення.

Суспільне життя відбувається у часі та просторі, адже без простору та пересування у ньому неможлива людська діяльність. Розуміння свободи торкається різних аспектів людського буття: частина проявів свободи для людини настільки очевидна, що лише її обмеження призводить до розуміння нею важливості даного аспекту для себе. Одним з таких самоочевидних прав і свобод, тобто таких, що вважаються і сприймаються такі, що притаманні людині від народження, є право на вільне пересування. Зазначимо, що вільне пересування є виразом людської свободи і має величезний потенціал для людського розвитку та існування. Однак, пересування (міграції) іноді не є втіленням індивідуального

вибору – люди часто переселяються через силу примусу, який може бути дуже жорстким, тому не завжди можна говорити про вільне пересування, тобто таке, що здійснюється за власною волею та бажанням.

У теорії право на свободу пересування розуміється як складне і комплексне утворення, яке включає в себе власне «свободу», «свободу пересування», «право на свободу». Тому незважаючи на наявну схожість цих понять, кожне із них має ряд різних трактувань. Так, термін «свобода пересування» тісно пов'язаний не тільки з категорією «свобода», але і з поняттям «пересування», «міграція», «переміщення».

Незважаючи на те, що право на вільне пересування, на перший погляд, може здаватися, менш значущим, аніж інші особисті (громадянські) чи політичні права, проте воно є одним з найбільш важливих прав, порушення якого призводить до негативних наслідків та іноді й навіть призводить до численних проблем і страждань¹.

Серед вітчизняних вчених, котрі приділяли увагу дослідженню прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання варто відзначити О.Ф. Динька, М.Ф. Анісімову, С.В. Максименка, С.П. Бритченка, І.В. Михайлишина, О.М. Поліванову, О.П. Тищенко та С.Б. Чеховича.

Важливе значення для всебічного аналізу та розуміння правової природи права на свободу пересування та переміщення має дослідження особливостей їх реалізації іноземцями та особами без громадянства. Тому заслуговують на увагу праці В.П. Басіка, Т.А. Васильєвої, С.М. Добровскі, В.І. Іванч, Є.Ю. Петрова, В.І Палько, А. Нарожняка, М. Шунієвіча.

Сучасний стан розвитку суспільства, його прогрес та перспективи розвитку, світові глобалізаційні виклики та шлях України до євроінтеграції зумовлюють необхідність аналізу проблем правового регулювання права людини на свободу переміщення. В сучасному цивілізаційному суспільстві це право охоплює те, що відбувається у відповідній реальності, соціумі, охоплює загально визнані цінності: свободу, рівність, справедливість, впливає на

---

¹ Вибрані справи Європейського суду з прав людини. Київ : Фенікс, 2006. Т. 2 : Стаття 10 Європейської конвенції з прав людини. 128 с.

вирішення соціальних протиріч у різних сферах суспільства та обґрунтовується як своєрідний засіб розвитку.

Загалом тема оптимізації вітчизняного конституційно-правового поля залишається актуальною в національному інформаційному просторі та дискурсі суб'єктів політичного процесу, а конституційну реформу розглядають як основний чинник модернізації держави². Тому удосконалення чинного законодавства у сфері прав людини є не просто необхідністю, але обов'язком будь-якої цивілізованої держави. У цьому контексті зазначимо що правові цінності за своїм характером є деонтичними і слугують для створення, відтворення та укріплення соціального порядку і дисципліни для гармонізації інтересів різних соціальних груп людей. Право у життєдіяльності суспільства і людини виступає і як основа їхньої самобутності в історії, і як форма реалізації творчості людини, і як гарантія свободи і захисту від варварства і несправедливості³.

Продовжуючи дослідження звернемо увагу на думку Р. Парка, що «історичний прогрес і процес розвитку цивілізації можливі лише в разі постійного міграційного переміщення людей, унаслідок якого відбувається змішування народів і культур»⁴. Відтак, дієве забезпечення правового регулювання у сфері міграції, зокрема на основі прав людини, зумовить подальшу розбудову глобального громадянського суспільства. Тому переміщення людини є позитивним фактором розвитку соціуму.

Людина завжди переміщалась у просторі. Це явище сягає глибини та невіддільне від людини та її життєдіяльності. Основними періодами активного переміщення варто зазначити наступні:

1) II ст. – початок X ст. – так зване велике переселення народів. У цей час під ударами варварів 410 р. було зруйновано Римську імперію, а в результаті

---

² Колюх В. Актуальні напрями реформування Конституції України в контексті політичних викликів сучасності. Віче. 2012. 8 (317). С. 10-12.

³ Данильян Л. Д. Байрачная С. И. Максимов и. др. Философия права. М. : Эксмо, 2005. 416 с. С. 262

⁴ Мочкіна В. Х. Міграція як спосіб існування суспільства: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. Красноярськ, 2006. 186 с.

масових міграцій на початку VI ст. утворено ранньофеодальний європейський світ;

2) XIII ст. – освоєння території Азії та Європи монголо-татарами й виникнення у 1242 р. Золотої Орди;

3) початок XV ст. – наступ на Європу турків-османів, унаслідок чого – виникнення на Близькому Сході нової супердержави – Османської імперії;

4) кінець XV ст. – початок великих географічних відкриттів. Для освоєння європейцями американського континенту було насильно вивезено майже 100 млн осіб;

5) з XVII ст. до XIX ст. – ініціювання найзначніших міграційних потоків колоніальними країнами, що традиційно приймають мігрантів (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Аргентина, Бразилія та ін.);

6) XIX ст. – перевезення понад 30 млн осіб Великобританією з Індійського континенту для роботи в інших колоніях. Аналогічні міграції робочої сили відбувалися і в Східній Азії.

7) кінець XX – початок XXI ст. – глобалізація міграційних процесів.

А.В. Кудрявцева виділяє наступні етапи історичного розвитку права на свободу пересування:

- перший ступінь на шляху до усвідомлення людиною свободи пересування, вона називає перші обмеження можливостей людини в пересуванні, що з'явилися до нашої ери;

- поява джерел регулювання свободи пересування. Мова йде про визнання у Англійській Великій хартії вольностей принципу вільного пересування;

- формування паспортної системи, що пов'язано з історією виникнення і розвитком паспортної системи;

- юридичне закріплення права на свободу пересування на міжнародно-правовому рівні;

- загальне визнання права на свободу пересування і подальше удосконалення законодавства.

Аналізуючи право на свободу переміщення варто звернутись до його витоків. Як відомо, пошук об'єктивних засад прав людини здійснювався з давніх давен філософами, політичними лідерами, правниками. Це право тлумачилось з позицій різних наук, і завжди було до кінця не розкритим, адже суть його у самій людині, її внутрішньому світі, прагненні, намаганні, способі існуванні і житті. Витоки права людини на свободу переміщення слід шукати на ранніх етапах суспільного розвитку, в добу первісного родоплемінного ладу, проте ц той час воно не могло отримати свого відображення в соціальних нормах та інститутах в силу специфіки організації первісних об'єднань та устрою ранньодержавних утворень.

На нашу думку становлення права на свободу пересування та переміщення було безпосередньо пов'язано з правовим статусом особи: її громадянством, підданством, статусом іноземця чи особи без громадянства та включало в себе: право на в'їзд або повернення в країну, свобода пересування та вільний вибір місця проживання в межах країни, право залишати країну та транзитного проїзду по її території.

Продовжуючи, зазначимо, що релятивістський підхід до прав людини з точки зору історико-правового та історико-філософського дослідження був зумовлений поляризацією суспільства на різних етапах його розвитку, яка довго не давала правам людини набути універсальності, тобто відтворити рівність існуючих верств населення. Індивідуальні норми давнини призвели до формування античних загальних норм громадян полісу та рівності, відображеної в універсальних християнських нормах в епоху Середньовіччя, а з появою парламентських форм правління як форм організації капіталістичного суспільства – трансформувалися в юридично закріпленій інститут прав людини, закріплення основних природніх прав людини та їх визнання, який в новітній період вийшов на рівень міжнародного масштабу. Кожний наступний етап суспільного розвитку додавав нових якостей правам людини, поширював їх на більш широке коло суб'єктів. Але саме прагнення людини до свободи зумовило в кінцевому підсумку юридичне закріплення права на свободу переміщення.

Переміщення або міграція тісно пов'язано з поняттям мобільності. У свою чергу соціальна мобільність слугує підґрунтям явища міграції. Отже, мобільність – це зміна індивідом або цілою групою місця розташування в соціальному просторі, який охоплює економічний, політичний або професійний підпростори (ці підпростори можна назвати системами стратифікації)⁵.

Для розуміння природи міграції та появи права людини на свободу переміщення доцільно проаналізувати поняття «міграція» та простежити історію його формування.

Так, перші згадки про явище міграції та переміщення знаходимо у пам'ятках епохи Античності. Геродот, Цезар, Птолемей, Тацит у своїх трактатах висвітлювали процеси переселення народів. Наприклад, Сократ стверджував, що «будь-хто, хто не любить нас і місто і бажає емігрувати до колонії чи іншого міста, може поїхати куди хоче, зберігаючи свою власність».

У Середні віки питання пересування племен і народів розглядали, переважно, у контексті описової географії й оформили у так звані популяціоністські теорії. У Новий час було розроблено теорію мальтузіанства, що передбачає пояснення міграційних процесів надмірним тиском «надлишкового» населення⁶. У 1215 р. в Англії у Великій хартії вольностей кожному було гарантовано свободу «поїхати з королівства і повернутися». Ш. Л. Монтеск'є у «Персидських листах» зазначає: «Ніщо так не притягує іноземців як свобода та супутнє їй багатство: свободу ми шукаємо з огляду на її сутність, а наші потреби приводять нас до тих країн, де ми знаходимо достаток».

Зародження вітчизняної думки про міграційний рух припадає на XVIII ст., але до початку XX ст. переважно використовували термін «переселення», «колонізація», «імміграція» та «еміграція»⁷.

Уперше відзначив значущість міграційних процесів та обґрунтував першу державну демографічну програму у праці «О сохранении и размножении

---

⁵ Мочкіна В. Х. Міграція як спосіб існування суспільства: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. Красноярсък, 2006. 186 с.

⁶ Добренков В. И. Социология: у 2 т. Т. 2.: Социальная стратификация и мобильность. <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/D/DOBRENKOV/dk2.pdf>.

⁷ Добренков В. И. Социология: у 2 т. Т. 2.: Социальная стратификация и мобильность. <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/D/DOBRENKOV/dk2.pdf>.

российского народа» М. Ломоносов. Учений також виокремив пари демографічних процесів, що протилежно діють на розвиток населення: «народження-імміграція» та «смертність-еміграція», заклавши основу концепції демографічного переходу⁸.

Започаткував теоретичне вивчення міграцій населення англійський учений Е.Г. Равенштейн, який 1885 р. на прикладі міграції Великобританії й Північної Америки сформулював 11 міграційних законів, на яких базуються багато західних концепцій у сфері міграційної теорії⁹. Основні із законів полягають у тому, що більшість міграцій охоплюють короткі відстані; чим більший територіальний центр, тим привабливіший він для мігрантів; кожному міграційному потоку відповідає контрпотік; зростання великих міст зумовлене більше міграціями населення, ніж його природним приростом; масштаби міграції зростають із розвитком промисловості, торгівлі та транспорту; економічні причини міграції є домінуючими¹⁰.

Ф. Ратцель і його послідовники наголошували, що характер і напрями міграцій населення визначаються географічними чинниками, а власне міграції постають основним чинником соціально-політичного розвитку¹¹. У своїй концепції вчений наголошував, що міграції покликані виправдати порушення територіальної цілісності держав необхідністю їхнього «природного розвитку», захисту «життєвих інтересів» і «власної» території народу. Наголошував, що принцип непорушності кордонів суперечить природним процесам розвитку держави як організму¹². Протягом XIX – XX ст. у сфері дослідження міграцій було розроблено економічний, демографічний та географічний методи аналізу. До Першої світової війни міграцію сприймали як похідну характеристику географічного простору. Проте економдетерміністи, які пояснювали соціально-політичний розвиток розвитком економічним, акцентували на такому тлумаченні явища міграції, яке передбачає врахування свідомої діяльності

---

⁸ Баланюк Д. М. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 257 с. С. 13-14

⁹ Ravenstain E. G. The Laws of migration. Journal of the statistical society. 1885. Vol. 48. P. 167-227

¹⁰ Ravenstain E. G. The Laws of migration. Journal of the statistical society. 1885. Vol. 48. P. 167-227

¹¹ Ратцель Ф. Народоведение. Санкт-Петербург: Просвещение, 1901. Т. 2. 877 с.

¹² Ravenstain E. G. The Laws of migration. Journal of the statistical society. 1885. Vol. 48. P. 167-227

людини. Геодетерміністи вбачали сутність міграції населення в соціально-економічних протиріччях суспільства, у реалізації класової боротьби¹³.

Після Першої світової війни природу міграції трактували як синтез географічних, психологічних і соціально-економічних факторів. Під час аналізу в означений період використовували або біхевіористський, або екзистенціалістський підходи. В руслі першого підходу доводили, що спонукання людей мігрувати залежать від суб'єктивних уявлень про співвідношення у просторі промислових центрів, комунікацій, військових конфліктів і мирних відносин, районів із високорозвиненою економікою й соціальною сферою, правових режимів для іммігрантів. В руслі екзистенціалістського підходу констатували, що міграційні дії людей детерміновані їхніми переживаннями й емоціями, зокрема так званим «почуттям території». Характер «почуття території» зумовлений природними факторами місцевості, де проживають майбутні мігранти, тобто саме «почуття території» впливає на міграційну поведінку населення. І перший, і другий варіанти можна інтерпретувати як заміну антропогеографічної формули «географічне середовище – міграція населення» на формулу «географічне середовище – людина – міграція населення»¹⁴.

У другій половині ХХ ст. було запропоновано новий ракурс дослідження процесів переміщення: шляхом вивчення впливу міграційних процесів на стабільність соціально-економічної, демографічної й політичної обстановки приймаючих держав. Визначення міграції населення, запропоновані в означений період, можна розподілити за трьома групами.

До першої групи віднесли переміщення незалежно від зміни місця в географічному просторі. Тобто, фактично, йдеться про заміщення терміна «мобільність» терміном «міграція». Проте Ю. Римаренко вважає, що соціальна мобільність – це показник інтенсивності міграційних процесів, тому терміни «переміщення» та «мобільність» є співвідносними і розмежовувати їх

---

¹³ Ратцель Ф. Народоведение. Санкт-Петербург: Просвещение, 1901. Т. 2. 877 с.

¹⁴ Ратцель Ф. Народоведение. Санкт-Петербург: Просвещение, 1901. Т. 2. 877 с.

недоцільно¹⁵.

До другої групи зараховано ті визначення міграції, у яких згадано тільки територіальні переміщення населення (кінець 50-х – початок 60-х рр.)¹⁶.

Третю групу становлять визначення, у яких не розмежовано такі відмінні поняття, як «переміщення» та «мобільність». Т. Караханова вважає, що визначення сутності міграції населення повинне передбачати два тлумачення, в одному з яких міграцію варто означити як форму географічної мобільності. Дещо пізніше Л. Шамільова повторила це визначення, назвавши міграцію формою мобільності населення. Підґрунтям розроблення таких трактувань слугували праці Б. Хорєва, який, поставивши завдання створення «концепції міграційної рухливості населення у всіх її формах»¹⁷, міграційною рухливістю називає міграцію в широкому змісті цього слова, а у вузькому – лише переселення. Аналогічну позицію займає В. М. Моїсеєнко, який розглядає міграцію населення не тільки в якості процесу розвитку населення, але й як процес, що впливає на набуття населенням нової якості, визначає переміщення як одну з форм руху населення, за якої зміна місця проживання на більш-менш значну відстань і час супроводжується суспільно значущими економічними, соціальними, демографічними й іншими наслідками¹⁸.

Проте, на нашу думку, терміни «мобільність» та «міграція» не варто ототожнювати. Ще у 1973 р. М. Курман відзначав, що терміном «мобільність» варто позначати швидше потенційну здатність чи готовність індивіда до дії, ніж безпосередньо дію. 1978 р. Л. Рыбаковський разом із Т. Заславською обґрунтували, що мобільність і міграція – це різні поняття, адже міграція населення – це фактичне переміщення, а не мобільність. Відповідно, мобільність – це не переміщення, а готовність до нього, тобто потенційна міграційна активність¹⁹. Отже, сутність міграції полягає в мобільності, основна причина якої

---

¹⁵ Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : Підруч. Унів. курс. Київ : КНТ, 2007. 640 с.

¹⁶ Хорєв Б. С. Проблемы изучения миграции населения: стат.-географ. очерки. Москва: Мысль, 1978. 254 с.

¹⁷ Хорєв Б. С. Проблемы изучения миграции населения: стат.-географ. очерки. Москва: Мысль, 1978. 254 с.

¹⁸ Рыбаковский Л. Л. Методологические основы прогнозирования населения : моногр. М. : Статистика, 1978. 208 с.

¹⁹ Рыбаковский Л. Л. Методологические основы прогнозирования населения : моногр. М. : Статистика, 1978. 208 с.

– це стратифікація, чи нерівність, оскільки матеріальні блага, можливості самореалізації, безпеки, розвитку розподілені у світі нерівно. Відповідно, здійснюючи своє право на переміщення, тобто емігруючи чи іммігруючи особа змінює, встановлює або ж порушує певні соціальні відносини, різнобічні зв'язки між особистістю та групою, нацією та суспільством, громадським суспільством та державою тощо.

Процеси переміщення особи розглядаються з позицій різних наук і дисциплін: історії, соціології, економіки, конфліктології, демографії, права, філософії. Так, філософське трактування переміщення використовують як засіб для опису поведінки індивіда чи соціальних груп, які вмотивовані різними причинами і побудовою певних суспільних взаємовідносин, що виникають у зв'язку з міграційним рухом. Із соціально-філософського погляду міграція – це процеси руху людей у просторі, спрямовані на досягнення певних умов життя та діяльності. В якості основи просторово-територіальної рухливості людей може бути прагнення людей «вижити таким чином», реалізація цілі чи ідеології або спосіб життя. О.О. Бандурка визначає: «міграція» є всеохоплювальним кругом, усередині якого розташовано круги меншого радіусу: послідовно – поняття «міграційний простір» і «міграційний процес». Автор зазначає, що розуміння поняття «міграція» можливе у площині філософії, а «міграційного процесу» – у площині юриспруденції як науки, соціології (окремі аспекти міграційного процесу), економіки (переміщення матеріальних ресурсів), фінансів (рух фінансових потоків: грошей, цінних паперів, інвестицій тощо)²⁰.

Таким чином, для встановлення природи права на свободу переміщення потрібно вивчати саму людину, тобто її вибір, потреби та бажання, підґрунтям яких слугує її свобода як основа соціальної мобільності (свобода пересування та вибору місця проживання). Відтак, мобільність розглядаємо як вияв свободи, а міграцію – як спосіб реалізації такої свободи. Отже, з позиції природно-правового підходу свобода переміщення є різновидом соціальної мобільності особи, що полягає у здійсненні нею свободи (пересування та вибору місця

---

²⁰ Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2002. 185 с.

проживання). В руслі позитивно-правового підходу міграція – це право на свободу пересування та вибору місця проживання, встановлене та врегульоване державними нормами у сфері міграції. Порушення зазначених норм призводить до адміністративної або ж кримінальної відповідальності.

Щодо законодавчого закріплення визначення свободи пересування, зазначимо, що поняття «право на свободу пересування» не знайшло свого єдиного розуміння. Так, на думку Р. О. Стефанчука, право на свободу пересування слід розуміти як особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує фізичній особі можливість вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб та у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлені законом, пересуватись по території України, а також вільно виїжджати за її межі й безперешкодно повернутися в Україну²¹. Термін «свобода пересування» тісно пов'язаний не тільки з категорією «свобода», але й з поняттям «пересування» та розуміє його у двох значеннях: у широкому – як вміння пересуватися і організувати свою діяльність раціональними способами, використовуючи найбільш ефективні засоби, та у вузькому – як безпосередньо переміщення з одного місця в інше.

В. Ф. Погорілко і В. Л. Федоренко вважають, що свобода пересування належить до категорії свобод із мотивів, що дана можливість може здійснюватись і без допомоги держави. При цьому М. Ф. Анісімова зазначає, що в Конституції України термін «право» застосовується тільки стосовно вільного залишення території України, до пересування законодавець застосував термін «свобода», а для вільного вибору місця проживання взагалі не використав жодного з названих термінів. У той же час О. В. Ростовщикова наголошує, що, з одного боку, вживання в конституційному законодавстві словосполучення «право на свободу» свідчить про ідентичність у розумінні суб'єктивного права та суб'єктивної свободи, а з іншого – при такому формулюванні втрачається сенс їх паралельного використання як самостійних елементів правового статусу

---

²¹ Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : моногр. К.: КНТ, 2008. 626 с.

особи²². Заслуговує на увагу є норма про те, що вільне пересування і вибір місця проживання є гарантією свободи особи, умовами її професійного та духовного розвитку²³.

На неоднозначність правового закріплення терміну «право на свободу пересування» вказує С.Б. Чехович, наголошуючи, що хоча у ст. 33 КУ «громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну», проте у п. 4 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, п. 3 ст. 3 Протоколу № 4, закріплено, що «ніхто не може бути позбавлений права на в'їзд до своєї власної країни». Таким чином мова йде не про повернення особи, а про її в'їзд.

Розглянемо більш детально трактування поняття «правове регулювання». Окремі вчені визначають його як цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів²⁴. В. В. Копейчиков вважає, що регулюючий вплив права на суспільні відносини полягає у тому, що воно у своїх нормах конструє модель обов'язкової або дозволеної поведінки різних суб'єктів цих відносин²⁵. М. В. Кравчук трактує правове регулювання як здійснення за допомогою правових норм та інших юридичних засобів впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, розвитку та захисту²⁶.

Правовим регулюванням міграційних процесів варто назвати упорядкування суспільних відносин відповідної соціокультурної дійсності у сфері міграції, за яких реалізацію прав людини, що переміщається здійснюють шляхом виконання, використання та дотримання чинного законодавства, що

---

²² Бровко Н.І., Даниленко А.С., Кушакова-Костицька Н.В., та інші.: Філософсько-правові засади протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми в громадянському суспільстві: навч. посіб. Білоцерківський національний аграрний університет, 2014. С. 15

²³ Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 135 Житлового кодексу Української РСР: Рішення Конституц. Суду України від 20 грудня 2019 року № 12-р/2019.

²⁴ Теория государства и права: [учеб. для юрид. вузов и факульт.] / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. М.: НОРМА, 1998. С. 257

²⁵ Теория государства и права: [учеб. для юрид. вузов и факульт.] / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. М.: НОРМА, 1998. С. 217

²⁶ Кравчук М. В. Теорія держави і права: проблеми теорії держави і права : [навч. посіб.] [3-є вид., змін, й доп.]. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.

забезпечує свободу, рівність, справедливість, безпеку та сприяє його розвитку мігранта.

Право особи на свободу переміщення є природнім правом людини, незалежно від її національності, місця проживання, статі, етнічної належності, кольору шкіри, релігії, мови чи будь-яких інших ознак. Усі люди рівною мірою наділені правами людини, без урахування різного роду дискримінації. Такі права є взаємозв'язаними, взаємозалежними та неподільними. Відповідно до доктрини природнього права права людини постають як такі, що виступають джерелом конституції та зумовлюють потребу в конституціоналізмі, де конституція постає як суспільний договір членів спільноти стосовно основоположних засад організації та функціонування державної влади обмеженого характеру, за мету для якої членами спільноти встановлено обов'язок влади – не тільки гарантувати, а й реально на практиці забезпечити людині її невід'ємні (невідчужувані) природні права та основоположні свободи²⁷. Отже, основою правового регулювання міграційних процесів має бути Конституція України, яка має визнавати людину найвищою соціальною цінністю та, відповідно, забезпечити її невід'ємне право – право на свободу пересування (переміщення).

Дійсно, основну роль у державно-правовому регулюванні переміщення особи відіграє Конституція України. Слугуючи підґрунтям правової системи вона має найвищу юридичну силу і найширший спектр юридичної дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні їй відповідати. Крім того, в Конституції вміщено й норми, які передбачають необхідність прийняття законів, що забезпечують право на свободу переміщення та гарантують його, зокрема мова йде про Закон України «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового та спеціального захисту» тощо.

Зазначимо, що право на свободу переміщення є послідовником особистого права людини, що також передбачено у Основному законі, Мова йде про ст. 3 КУ: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

---

²⁷ Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ : Кн. для бізнесу, 2008. С. 8

визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», У Ст. 21 передбачено, що «усі люди є вільними і рівними у своїй гідності і правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними», а у ст. 24 йдеться про те, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Важливою правовою нормою, що передбачає вказане право для іноземців є положення статті 26, за якою «іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України». Також «іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом». Врешті, ключовим положенням права на свободу переміщення є власне ст. 33 Конституції України, у якій проголошено: «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, установлених законом»²⁸.

Зважаючи на те, що норми Конституції є нормами прямої дії, під час прийняття рішень застосовують передусім саме їх, а потім інші нормативні акти. Згідно із Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.96 р.²⁹ суди під час розгляду конкретних справ повинні керуватися нормами Конституції України, а судові рішення повинні ґрунтуватися на Конституції та законодавстві, що не суперечить їй. Унаслідок аналізу вищевикладеного можна зробити висновок, що в процесі переміщення особа реалізує перелічені права та свободи, але незважаючи на її досконалість, все ж потребує уточнення та вдосконалення.

---

²⁸ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р.. Харків: Фоліо, 2004. 48 с.

²⁹ Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2012. 145с.

Важливу роль у нормативному регулюванні права на свободу пересування та переміщення належить Цивільному кодексу, у якому визначається право кожної фізичної особи на свободу пересування та на місце проживання, дається визначення місця проживання та встановлюються особливості реалізації цих прав окремими категоріями осіб (неповнолітніх та недієздатних осіб. На особливу увагу заслуговують закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Говорячи про національне нормативне регулювання права на свободу переміщення зазначимо, що воно регламентовано й відповідними законами України, Так в Україні діє окремий Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р., який посилює і конкретизує положення ст. 33 Конституції України, наявні постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти тощо. «Фізична особа має право на свободу пересування» передбачено також і у ч.1 ст. 313 ЦК України.

Важливим для гарантування права на свободу пересування громадян України є положення ст. 25 Конституції України про те, що громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі, а також те, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Норма, що міститься у вищевказаній ч. 1 ст. 25, означає, громадянин України без його згоди не може бути переміщений за державний кордон України, тим більше виданий³⁰. Як відзначає С.Б. Чехович, у міжнародно-правовій практиці термін «видача» або «екстрадиція» означає доставлення особи однією державою в іншу згідно з положеннями міжнародного договору, конвенції чи національного законодавства³¹.

Погоджуємось з думкою Голубки І., що гарантії прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання – це передбачена міжнародними

---

³⁰ Динько О.Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2003. 220 с.

³¹ Чехович С.Б. Удосконалення засад регулювання міграційних процесів в контексті конституційної реформи. Стратегічні пріоритети. 2008. № 2. С. 179-184.

угодами та національним законодавством сукупність правових та організаційних умов, засобів та способів, за допомогою яких забезпечується охорона і захист прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання. У зв'язку з цим розглянемо основні інституційні гарантії прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання.

Під інституційними гарантіями розуміють закріплену Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами систему загальнодержавних, центральних та місцевих органів і посадових осіб, органів і посадових осіб місцевого самоврядування, об'єднань громадян, які компетентні створювати сприятливі умови та надавати ефективні засоби щодо забезпечення реалізації конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина³².

Інституційні гарантії поділяються:

а) за видами прав і свобод людини і громадянина – на гарантії економічних прав, гарантії політичних прав, гарантії соціальних прав, гарантії громадянських прав, гарантії культурних прав;

б) залежно від того, якими соціальними нормами вони встановлені – на нормативно-правові і нормативно-неправові;

в) залежно від форми закріплення в нормативних актах – на конституційні і галузеві;

г) залежно від характеру правових норм – на матеріальні і процесуальні;

г) за способом викладення в нормативно-правових актах – на прості, складні і змішані; д) залежно від того, які органи залучаються до захисту прав і свобод людини – на судові і не судові;

е) залежно від функціональної спрямованості – на гарантії реалізації, гарантії охорони і гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина тощо³³.

Організаційно-правові гарантії визначають, як суспільно-політичні інституції закріплені в нормативних актах, на які покладаються відповідні функції та повноваження щодо організації та здійснення юридичного

---

³² Букач В.В. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Юридичний журнал. 2012. № 9 <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3874>

³³ Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2002. 19 с.

забезпечення, реалізації, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина³⁴.

Систему організаційно-правових гарантій становлять: держава, органи державної влади – Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України, Конституційний Суд України, органи правосуддя, органи прокуратури, Кабінет Міністрів України та інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, міжнародні органи і організації, адвокатура, громадські організації³⁵.

Особливе місце у гарантуванні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Європі відіграє Європейський Суд з прав людини, а для країн-членів ЄС та осіб, які пересуваються і обирають місце проживання на території країн-членів ЄС, – Суд ЄС.

Щодо відповідальності за порушення даного права, то вона передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом України. Серед норм адміністративного права необхідно відзначити такі статті Кодексу України про адміністративні правопорушення: Ст. 197 – проживання без паспорта; Ст. 199 – допущення проживання без паспорта; Ст. 202 – порушення прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України; Ст. 203 – порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України; Ст. 204-1 – незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України, тощо³⁶.

Стаття 332 Кримінального кодексу України визначає кримінальну відповідальність за організацію незаконного переміщення осіб через державний кордон України, Стаття 332-1. Порушення порядку в'їзду на тимчасово

---

³⁴ Рабінович П.М. Права людини і громадянина. К., 2004. 464 с.

³⁵ Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 64 с.

³⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення : із змін. і допов. станом на 14 лют. 2012 р. : (відповідає офіц. текст.). Київ : Прав. єдність, 2012. 240 с.

окуповану територію України та виїзду з неї, Стаття 332-2. Незаконне перетинання державного кордону України³⁷.

Легального визначення права на свободу пересування у національному законодавстві України не міститься, але у доктрині робляться спроби сформулювати таке визначення шляхом поєднання ряду притаманних цьому праву ознак. В одному із таких доктринальних визначень це – особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує фізичній особі вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом, пересуватись по території України, а також вільно виїхати за її межі і безперешкодно повернутись до України.

Юридична можливість вільно пересуватися передбачає відсутність будь – яких спеціальних заборон чи обмежень у відвіданні певних районів, територій, місцевостей чи міст своєї країни, включаючи вільний доступ у будь – яку її точку. Право фізичної особи на свободу пересування може обмежуватись лише у випадках, передбачених законом. Особливий режим в'їзду і виїзду може встановлюватися в умовах надзвичайного стану, а також може вводиться обмеження свободи пересування по території, де запроваджено надзвичайний стан (п. 1 ст. 16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»). В свою чергу стаття 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» містить перелік підстав для тимчасових обмежень у праві виїзду громадян України за кордон.

Слід зазначити, що незважаючи на закріплення права на свободу переміщення трапляються випадки обмеження цього права. І мова йде не про обставини, що передбачені законодавством. Так, у справі, що розглядалася Європейським судом з прав людини «Антоненков та інші проти України» за заявою № 14183/02³⁸, заявники скаржились на тривале обмеження їх свободи пересування в результаті застосування підписки про невиїзд. Вони посилались

---

³⁷ Кримінальний кодекс України : Офіц. текст прийнятий Верхов. Радою України 5 квіт. 2001р. Київ : Ін Юре, 2001. 400 с. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

³⁸ Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Атоненков та інші проти України» від 22.11.2005 р. Офіційний Вісник України. 2006. № 41

на ст.2 Протоколу №4, якою у відповідній частині передбачено наступне: «1. Кожен, хто законно перебуває на території будь – якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання. 3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб. 4. Права, викладені в п.1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

Європейський суд погодився з тим, що мало місце обмеження права на свободу пересування і втручання в розумінні ст. 2 Протоколу № 4. Разом з тим, для того, щоб вважати вказане обмеження права на свободу пересування неправомірним, необхідною була наявність, поперше, вчинення обмеження не «у відповідності із законом», і, подруге, його невідповідності вимогам, що ставляться в демократичному суспільстві. Водночас, на думку Європейського суду, застосований захід переслідував законні цілі, а саме «підтримку громадського порядку» та «запобігання злочинам», тобто відповідав закону. Тому Європейський суд визнав, що у цій справі обмеження свободи пересування заявників було пропорційним. Відповідно у цій справі не було порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

В іншій справі яка розглядалася Європейським судом за заявою № 15007/02, «Іванов проти України»³⁹ заявник наголошував на тому, що мало місце обмеження свободи пересування шляхом підписки про невиїзд. Суд погодився з доводами заявника і визнав наявність обмеження свободи пересування в розумінні ст. 2 Протоколу № 4, а також визнав, що обмеження відповідало критеріям «встановлення в законі» і «законної мети». Однак, внаслідок аналізу обмеження свободи пересування на його «необхідність в демократичному суспільстві» суд звернув увагу на тривалість застосування запобіжного заходу.

---

³⁹ Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Іванов проти України» від 07.12.2006 р. Офіційний Вісник України. 2007. №23.

Суд зробив висновок про те, що не було досягнуто справедливої рівноваги між загальними інтересами та правами заявника. Таким чином, мало місце порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.

З вищевикладеного випливає, що при розгляді Європейським судом з прав людини справ за скаргами на рішення, дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, якими порушувалося законне право заявників на свободу пересування, Судом здійснювалося тлумачення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, і наявність факту обмеження права автоматично не зумовлювала порушення відповідного права. Для встановлення наявності порушення права Судом також здійснювався аналіз обставин справи щодо відповідності дій суб'єктів владних повноважень національному закону, а також щодо пропорційності втручання – обмеження права. Вважаємо за важливе звернути увагу на те, що саме за останнім критерієм Європейським судом було зроблено висновки, що мають місце порушення ст. 2 Протоколу № 4.

Ведучи мову про обмеження свободи пересування варто звернутись до сьогодення та проаналізувати обмеження, що введені на території України. Так, згідно з Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» з 24 лютого 2022 року строком на 30 діб по всій території України було запроваджено воєнний стан. У зв'язку із введенням воєнного стану були запроваджені особливі заходи правового режиму, зокрема «особливий режим в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, а також рух транспортних засобів в умовах воєнного стану». У свою чергу Уряд встановив Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан. Зазначений порядок визначений Постановою Кабінету Міністрів України № 1455 ще 29 грудня 2021 року, але оприлюднений лише в умовах збройної агресії.

Відповідно до вищевказаних норм, військове командування може встановлювати заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів в осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України.

Важливо, що під час воєнного стану громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Служби безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки, може заборонятися змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки, обмежуватися проходження альтернативної (невійськової) служби.

Також, постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1455 затверджено «Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан» Відповідно до п.8 вказаної вище Постанови, перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон та пунктах контролю на території, де введено воєнний стан, здійснюється з урахуванням обмежень, встановлених законодавством.

Слід також вказати, що 24.02.2022 року видано Указ Президента України № 69/2022 «Про загальну мобілізацію», який затверджений Верховною Радою у формі Закону про затвердження Указу Президента України "Про загальну мобілізацію" №7113. Наголосимо, що 24 лютого 2022 р. Державна прикордонна служба України повідомила, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, тимчасово, обмежено виїзд з України окремою категорією громадян.

Згідно п. 4 Указу Президента передбачено призов військовозобов'язаних, резервістів та залучення транспортних засобів для забезпечення потреб

Збройних Сил України, Національної гвардії України. Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань України здійснити в обсягах, визначених згідно з мобілізаційними планами. Тому з моменту оголошення мобілізації чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях настає особливий період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також відповідні обмеження на свободу пересування військовозобов'язаних осіб. Це пов'язано з тим, що згідно ч. 2 ст. 22 вищевказаного Закону громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації, можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер. Окрім цього, громадяни, які перебувають у запасі, завчасно приписуються до військових частин для проходження військової служби у воєнний час або до інших підрозділів чи формувань для виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу.

Також, ч. 5 ст. 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» вказує, що військові посади, передбачені штатами воєнного часу, при переведенні Збройних Сил України, інших військових формувань на організацію і штати воєнного часу підлягають заміщенню резервістами або іншими військовозобов'язаними в порядку, визначеному Генеральним штабом Збройних Сил України, а в Службі безпеки України та Службі зовнішньої розвідки України – в порядку, визначеному їх керівниками⁴⁰.

Підсумовуючи зазначене вбачається, що де-юре законодавством не передбачено заборони перетинання кордону особам чоловічої статі від 18 до 60 років під час воєнного стану, разом з цим у резервістів та військовозобов'язаних

---

⁴⁰ Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика Європейського суду. Часопис цивілістики. С. 157-163.

кореспондується обов'язок з'явитися до військомату для проведення мобілізації. Виключення щодо перетину кордону у період воєнного стану стосуються переліку осіб визначених у ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», зокрема:

- які мають посвідчення про відстрочку від призову та повідомлення про зарахування на спеціальний військовий облік;
- які мають висновок військово-лікарської комісії про непридатність;
- на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років;
- на утриманні яких перебуває дитина з інвалідністю віком до 18 років або повнолітня дитина, яка є особою з інвалідністю I чи II групи, до досягнення нею 23 років.

- усиновителі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти, або діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18 років;

- зайняті постійним доглядом за особами, що його потребують, в разі відсутності інших осіб, що можуть здійснювати його догляд;

- чий близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, дід, баба, або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат, сестра) загинули чи пропали безвісти під час проведення антитерористичної операції⁴¹.

Таким чином, можна говорити про сучасні законодавчі обмеження щодо свободи переміщення та свободи пересування, виїзду з України. Вони стосуються окремих категорій осіб та діють під час відповідних умов.

Продовжуючи дослідження варто звернутись до міжнародних актів та проаналізувати міжнародно-правові стандарти, які також визнаються як основа прав людини, зокрема права на вільне пересування і переміщення.

Міжнародними стандартами у міграційній сфері називають усю сукупність міжнародних правових документів, за допомогою яких держави прагнуть врегулювати міграційні питання. Міграційні міжнародно-правові стандарти не

---

⁴¹ Про внесення змін до Закону України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу": Закон України від 17.03.2005 р. № 2490-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2490-15#Text>

було розроблено єдиним міжнародним законодавчим органом, попри те, що вони охоплюють систему правових відносин між державами, і між державами та фізичними особами; діють і на двосторонньому, і на регіональному, і на багатосторонньому рівнях. Останні відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, у яких регламентовано загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи шляхом окреслення межі невтручання держави. Тобто права людини обрано об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства⁴².

Як відомо, основу міжнародних стандартів у сфері прав людини складають норми природного права: ідеали свободи, справедливості та рівності перед законом. Ці норми закріплені правовою системою кожної держави. До них належать фундаментальні права і свободи, зафіксовані у Міжнародному біллі про права людини, до якого внесено Загальну декларацію прав людини (1948 р.) та два пакти (1966 р.), що підписані Україною 20.03.1968 р., ратифіковані 19.10.1973 р. і вступили у дію 03.01.1976 р.: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Факультативний протокол до нього (Україна приєдналася 25.12.1990 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, а також демократичні принципи та норми організації і діяльності державної влади, основні серед яких – народовладдя, розподіл влад, верховенство права, проголошення народу єдиним джерелом влади та наявність незалежних від влади органів правосуддя. Проаналізуємо деякі з них.

У Загальній декларації прав людини викладено основні права і свободи людини, на які мають право всі чоловіки та жінки у світі без жодних винятків. Тобто, можна констатувати, що у ній також регламентовано права і свободи осіб, що переміщуються під час реалізації вказаного права. У Ст. 2 Декларації зазначено найважливіший принцип рівності й відсутності дискримінації щодо

---

⁴² Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-ХІІ : станом на 13 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

користування правами людини та основними свободами «незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища». У Ст. 13 вказаного документу визначає право особи на переміщення: право вільно пересуватися й обирати місце проживання у межах кожної держави; право залишати будь-яку країну, у тому числі й власну і повертатися до неї. У Ст. 14 передбачено, що кожна людина має право шукати притулку й користуватися в інших країнах притулком від переслідувань; цим правом не можна скористатися у тому разі, якщо переслідування насправді є наслідком не політичних злочинів або діянь, що суперечать цілям і принципам ООН.

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. бачимо продовження положень Декларації. Так у ст. 12 Пакту закріплено право на свободу пересування, а також вказано, що це право не може бути об'єктом будь-яких обмежень, крім тих, які передбачено законом, необхідних для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моральності населення, або прав та свобод інших, і сумісні з тими, що визначено у цьому Пакті іншими правами⁴³.

У Ст. 2. Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. йдеться про те, що країни, які розвиваються, можуть із належним урахуванням прав і свобод людини та свого народного господарства визначати, у якій мірі вони будуть гарантувати визнані в зазначеному Пакті економічні права особам, які не є їхніми громадянами⁴⁴.

Прийняття Міжнародного білля про права людини зумовило характерні зміни у правосуб'єктності людини, яка набула статусу суб'єкта не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного права. Держави, що приєдналися до пактів, в тому числі й Україна, зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність з їхніми вимогами. Тобто верховенство

---

⁴³ Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

⁴⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

міжнародно-правових актів над внутрішнім законодавством уможлиблює звернення громадянина, права якого порушено, на захист безпосередньо до Комітету з прав людини при ООН, якщо такий громадянин вичерпав можливості захисту, надані національним законодавством.

Нормативним актом, що закріплює право на свободу переміщення є і Конвенція щодо міжнародного статусу біженців, прийнята 1919 р. Лігою Націй, у якій вперше було проголошено принцип «non-refoulment», що передбачав заборону вислання біженця на кордон країни громадянства.

1939 р. МОП при Лізі Націй було прийнято Конвенцію № 97 (переглянута 1949 р.) про працівників-мігрантів, що в сучасному світі досі вважають основним міжнародним стандартом щодо регулювання трудової міграції. Проте у даному акті, зокрема у ст. 4 вказано заходи, що забезпечують усі стадії міграції (від'їзд, переміщення та прийом мігрантів) .Тому можна стверджувати, що розглянута Конвенція виступає для мігранта-працівника гарантом захисту його прав та інтересів.

1949 р. у результаті перегляду Рекомендації 1939 р. щодо працівників-мігрантів та Рекомендації щодо міжнародного співробітництва у сфері умов праці працівників-мігрантів ухвалено Рекомендацію № 86 щодо працівників-мігрантів (переглянуту 1949 р.), яка також врегульовує питання трудової міграції. Зокрема, в додатку до зазначеної Резолюції наведено Типову угоду про тимчасову та постійну міграцію з метою зайнятості (про міграцію біженців та переміщених осіб)⁴⁵.

В 1945 р. на зміну Лізі Націй було створено ООН. Відзначимо, що в процесі прийняття Статуту цієї організації офіційно було розроблено та практично реалізовано поняття «права і свободи людини». Так, у преамбулі цього Статуту стверджується «віра в основні права людини, у рівноправність чоловіків і жінок». Метою та завданням діяльності ООН було проголошено проблеми міждержавного співробітництва, зокрема «заохочення і розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх осіб», незважаючи на мову, расу, релігію

---

⁴⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

або стать. З огляду на це, всі члени ООН зобов'язані забезпечувати колективні та самостійні вчинки, діяння й рішення, спрямовані на співробітництво заради цієї мети. В Україні представництва УВКБ ООН відкрито із середини 1990-х рр., а рішення про приєднання нашої держави до неї прийнято 2002 р. Діяльність УВКБ ООН в Україні побудовано на співпраці з урядом за підтримки НУО та спрямовано на розвиток національного законодавства і побудову ефективних систем притулку, що відповідатимуть міжнародному праву.

Між Кабінетом Міністрів України та МОМ укладено угоду щодо статусу МОМ в Україні та співробітництва у сфері міграції, яку ратифіковано ЗУ № 1891-III (1891-14) від 13.07.2000 р. Так, у Ст. 1 зазначеної Угоди йдеться про те, що за погодженням Сторін МОМ реалізовує в Україні такі міграційні програми: сприяння розвитку потенціалу системи управління міграцією; консультативні послуги та інші заходи технічного співробітництва з міграційних питань; інформування в галузі міграції; врегулювання міграції громадян, іноземців та осіб без громадянства; надання міграційної допомоги біженцям, раніше депортованим особам та іншим особам, які потребують допомоги; повернення кваліфікованих людських ресурсів; інші програми.

Ще одним універсальним міжнародним актом є Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають, ухвалена Резолюцією ГА ООН № 40/144 13 грудня 1985 р. У цьому акті зазначено, що з урахуванням передбачених національним законодавством обмежень і сумісності з правами, що вказані в інших міжнародних документах – право іноземця залишати країну, право на свободу переміщення і свободу обрання місця проживання у межах держави за умови законного перебування на її території, право дружини іноземця і неповнолітніх дітей супроводжувати іноземця, приїхати до нього і залишатися з ним.

Щодо співпраці з Європейським Союзом то її було розпочато фактично відразу після його утворення, а саме у 1957 р. Метою співпраці проголошено забезпечення свободи пересування робітників, що вперше було передбачено у Римському Договорі про європейське економічне співтовариство 1957 р. Втім, зі

зростанням масштабів переміщень осіб ці питання набули особливої актуальності. Зокрема, постала необхідність чіткого розподілу між правом на свободу пересування, на отримання захисту шукачів притулку та власне імміграції⁴⁶. Першими спробами регіонального європейського співробітництва у сфері міграції можна вважати створення міжурядових груп у середині 80 рр. ХХ ст. під егідою міністрів, відповідальних за питання міграції. До них належать: Група Треві, Група національних координаторів з питань вільного пересування людей, Спеціальна група з імміграції тощо. Ці групи займались підготовкою загальноприйнятих рішень щодо врегулювання міграційних потоків.

Сучасна міграційна європейська політика визначається Шенгенськими угодами 1985 та 1990 рр., Дублінською Конвенцією 1990 р., Маастрихтським договором 1992 р. та Амстердамським договором 1997 р. За Шенгенським договором 1985 р. Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція дали згоду на поступове скасування контролю на спільних кордонах та впровадження свободи пересування для всіх громадян країн ЄС, що підписали угоду, інших держав-членів та громадян третіх країн. 1990 р. названими вище країнами було підписано Шенгенську конвенцію, якою передбачено відповідні заходи та гарантії щодо запровадження свободи пересування. З метою гарантування права на свободу переміщення 18 червня 2007 р. Україна уклала з Європейським Співтовариством угоду про спрощення оформлення віз, яка набула чинності 1 січня 2008 р., тобто мова йде про безвізовий режим з Україною.

У Маастрихтському договорі – «Договорі про утворення ЄС» – передбачено «вільне пересування людей, послуг та капіталу». В підрозділі 1 за назвою «Працівники» Розділу 3 цього нормативного акту регламентовано права щодо свободи пересування для працівників-мігрантів.

Вагомим кроком на шляху до реалізації права особи на свободу пересування стало прийняття Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.; Європейської соціальної хартії 1961 р., що набула

---

⁴⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України та міжнародною організацією з міграції щодо статусу Міжнародної організації з міграції в Україні та співробітництва у сфері міграції : Угода Каб. Міністрів України від 03.12.1999 р. : станом на 13 лип. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_411#Text

чинності для України 01.02.2007 р.; Європейської конвенції про правовий статус трудівників-мігрантів, що набула чинності для України 01.10.2007 р.; Конвенції РЄ про заходи щодо протидії торгівлі людьми, що набула чинності для України 01.03.2011 р.

Так, у Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і протоколах до неї закріплено право на свободу пересування і наведено підстави обмеження цього права⁴⁷. У Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 р. закріплено право на воз'єднання родини. Загалом можна стверджувати, що вступ української держави до РЄ дає підстави робити висновки про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

До спектра регіональних міжнародних стандартів належать угоди СНД, зокрема Угода про співпрацю держав-учасниць СНД у боротьбі з незаконною міграцією, ратифікована ВРУ 17.03.1999 р. № 497-XIV, де передбачено, що сторони взаємодіють в галузі боротьби із незаконною міграцією за такими основними напрямками: міграційний контроль; облік громадян третіх держав, осіб без громадянства і громадян сторін, які незаконно перетинають кордони держав, незаконно перебувають на територіях сторін, а також осіб, яким заборонено в'їзд на територію однієї зі сторін; вироблення механізму з депортації незаконних мігрантів; гармонізація національного законодавства сторін в галузі відповідальності для незаконних мігрантів і для всіх категорій осіб, що надають сприяння незаконній міграції; обмін інформацією про незаконну міграцію.

У Конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць СНД, яку ратифіковано ВРУ 21.12.2011 р., означено сферу застосування та визначення термінів; основні права трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей; положення, які застосовують до прикордонних і сезонних трудящих і членів їхніх сімей; співробітництво із забезпечення прав трудящих-мігрантів і

---

⁴⁷ Серова І. І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. К., 2004. С. 177

членів їхніх сімей⁴⁸.

В Угоді про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів (в рамках СНД), що набула чинності для України 22.08.1995 р. врегульовано питання трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів країн між країнами СНД.

Вагоме значення для України мають міжнародні стандарти у сфері міграції, що представлені двосторонніми договорами. Зокрема мова йде про Угоду між Україною та Аргентинською Республікою з питань міграції, ратифіковану ВРУ 06.07.2000 р., у якій передбачено визначення прав іммігрантів та членів їхніх сімей; гарантії та умови імміграції, тобто про реалізацію права на свободу пересування. Метою підписання Угоди між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській республіці (ратифікована 20.11.2003 р. та набула чинності 27.03.2005 р.) було проголошено визначення правил та принципів для спрощення трудової міграції громадян України до Португальської Республіки, що полягає у виконанні трудової діяльності тимчасового характеру. В Угоді між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами (ратифікована ВРУ 01.12.2010 р. та набула чинності 28.07.2011 р.) регламентовано поглиблення загального співробітництва і дружби між обома договірними сторонами та запобігання незаконній міграції.

На ґрунті аналізу вищевикладеного вважається очевидним, що практика реалізації міжнародних стандартів у сфері міграції в Україні є недостатньою, а реалізація права особи на свободу переміщення потребує подальшого розвитку. З огляду на тенденції міграційних процесів в епоху глобалізації, окреслюється потреба удосконалення законодавства України шляхом, з одного боку, забезпечення дієвості підписаних та, з іншого, укладання додаткових міжнародних угод у сфері міграції: укладання двосторонніх договорів із

---

⁴⁸ Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (укр/рос) : Конвенція Співдружності незалеж. держав від 14.11.2008 р. : станом на 21 груд. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_j82#Text

найбільш розвиненими країнами і країнами, до яких спрямовані найбільші українські еміграційні потоки, а також країнами, що мають найбільший імміграційний відсоток у нашій країні (основними країнами призначення українців є: Росія, Польща, США, Казахстан, Ізраїль, Німеччина, Молдова, Італія, Білорусь, Іспанія; до України спрямовані міграційні потоки з: Росії, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Молдови, Азербайджану, Грузії, Вірменії, Таджикистану, Киргизії). Відтак, імплементація та дієве забезпечення усіма світовими державами міжнародних стандартів, фундамент яких — природні права людини та принципи свободи, рівності, справедливості, сприятиме розвитку громадянського суспільства України зокрема та побудові глобального громадянського суспільства загалом.

Отже, у міжнародно-правових документах визначено той універсальний комплекс основних прав та свобод, який у єдності із конституційними правами, повинен забезпечити нормальну життєдіяльність кожного індивіда. У тому разі, якщо певне право людини не отримало конституційного закріплення з боку держави, воно визнано таким на основі міжнародних актів, оскільки пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного у сфері прав людини є загально визнаним принципом міжнародного співтовариства. Відтак, права людини загалом й зокрема право на свободу переміщення проголошено елементами міжнародно-правових стандартів у сфері міграції.

Аналізуючи національне та міжнародне законодавство ми визначили, що право на свободу переміщення є фундаментальним правом людини, яке гарантується та реалізується усіма державами. Також зазначимо, що варто розглядати це право у контексті як елемента культури. Право, на яке може претендувати чужоземець, – це не право гостинності (для цієї мети був би потрібний особливий дружній договір, який робив би його на певний час членом будинку), а право відвідування, що належить усім людям, свідомим себе членами суспільства, з огляду на право спільного володіння земною поверхнею, на якій, як на поверхні кулі, люди не можуть розсіятися до безкінечності і тому повинні терпіти сусідство інших; спочатку ж ніхто не має більшого права, ніж інший, на

існування в цьому місці землі. Погоджуємось з даною тезою, адже сутність аналізованого поняття є значно глибшою. Як відзначають сучасні дослідники цієї проблематики, зокрема, В. Ляшенко, етимологічно поняття “право” тлумачать через позитивні цінності, притаманні у менталітеті людей різних історико-культурних епох (право – справедливість, право – правда)⁴⁹.

Також особливістю права будь-якого суспільства визнано те, що воно – обов’язкова складова культурної спадщини, яка завжди є індикатором, що відрізняє одне суспільство від іншого, один народ від іншого. З огляду на зазначене, окреслюється необхідність правового регулювання проблем адаптації осіб, що реалізуючи своє право на свободу пересування та являючись емігрантами чи іммігрантами перебувають в іншому, «чужому» для них середовищі та вимушені занурюватись у інше культурне середовище. Найбільш поширеними моделями адаптації таких осіб є мультикультуралізм та асиміляція. Тому, очевидною видається потреба правового врегулювання таких елементів міграційної політики, як адаптація, інтеграція та реінтеграція в процесі переміщення.

Дійсно, в процесі реалізації права на свободу переміщення особа привносить у державу, до якої прибуває свої соціокультурні особливості та не завжди ставиться з повагою до державних та національних цінностей чи толерантно – до членів суспільства. Цілком погоджуємось з М. В. Лубською, яка вважає, що «взаємозв’язок всіх сторін і проявів культури означає, що зміна будь-якої окремо взятої сторони з неминучістю викликає істотні, або вторинні зміни в інших сторонах соціокультурної реальності, що не можна чіпати, міняти, реформувати, трансформувати будь-яку сферу життя суспільства без того, щоб за цим не пішли неминучі зміни в інших. ...важко передбачити кінцеві соціальні наслідки будь-якого штучно викликаної зміни в культурі народу або в цілому, або ж в одній з її сфер. Система соціальних взаємозв’язків занадто тонка і складна, щоб її міг охопити людський розум, тим більше він не здатний передбачати всіх небажаних і шкідливих наслідків їх порушення або зміни. У

---

⁴⁹ Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12. К., 1999. 197 с.

кращому випадку вони виявляться небажаними, в гіршому ж – про це, як показує практика, і є типовим – руйнуванням і непоправністю». Тому видається необхідним на державному рівні знайти компроміси у площині збереження особам, що прибули до іншої країни власної ідентичності та одночасно набуття статусу повноправних членів суспільства. Зокрема мова йде про відповідальне та шанобливе ставлення осіб, що прибувають до України до державної (української) мови, української історії, українських звичаїв і традицій, суспільного буття.

На нашу думку, реалізуючи право на переміщення особи зобов'язані виявляти повагу до національних та державних цінностей, толерантне ставлення, вивчати культуру та законодавство відповідної держави. Як справедливо зазначав І. Кант, «йдеться не про людинолюбство, а про право, і гостинність означає право кожного чужоземця на те, щоб той, до чиеї країни він прибув, не поведився з ним, як з ворогом. Він може видворити його зі своєї країни, якщо це не призводить до загибелі прибульця, але, поки останній мирно живе там, він не повинен обходитися з ним вороже»⁵⁰. Звідси, якщо іммігранти, перебуваючи в нашій країні, не шкодять народу чи державі, вони мають такі ж права, як і громадяни України. Погоджуємось з думкою про необхідність внесення змін до ст. 33 КУ: «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України та дотримується мирного співіснування, толерантності, тощо гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, установлених законом».

У процесі реалізації права на свободу переміщення в процесі виїзду з держави – еміграції, особа повинна відчувати правовий та соціальний захист в країні перебування. З цією метою мають укладатись міжнародні угоди, ДМС має активно взаємодіяти з міжнародними міграційними службами, розробляти та реалізовувати відповідні програми психологічної підтримки та адаптації таких осіб, їх інтеграції в міжнародне середовище.

---

⁵⁰ Кант І. Сочинения: в 6 т. М. : Мысль, 1963. 743 с.

Щодо осіб, які реалізуючи своє право на свободу переміщення в'їжджають до іншої країни, тобто є іммігрантами, то вони мають відчувати підтримку серед населення. Держави повинні передбачити введення відповідних правил «мирного співіснування», легалізації незаконних мігрантів, надання їм можливості ознайомлення із законодавством країни, її мовою, культурою, традиціями тощо. Слід враховувати, що особа, що реалізує своє право на переміщення є особистістю, з власним обсягом досвіду, з власним світоглядом, власними цілями і прагненнями. Окрім задоволення винятково матеріальних потреб така особа потребує простору задоволення своїх вищих потреб: культурних, релігійних, суспільних. При цьому для того, щоб мігрант почувався предметно, його не можна трактувати лише у категоріях, наданих йому кимось (наприклад, урядом чи Європейською Комісією) повноважень і прав, але також треба розглядати у категоріях обов'язків, які мігрант має перед певними групами й особами. Цілком погоджуємось із таким твердженням, оскільки сутність права як свободи узагальнено полягає в тому, що людина відчувається вільною, але, крім того, потрібною комусь, а тому справжня свобода неможлива без відповідальності. Тому з урахуванням цього, вважаємо за необхідне: розробити Міграційний кодекс, який би охоплював основні питання, що виникають у суб'єктів міграційних процесів в ході реалізації ними свого права на свободу переміщення. Переконані, що міграційна політика будь-якої держави повинна розроблятися в контексті розвитку громадянського суспільства, що в свою чергу буде сприяти розбудові глобального громадянського суспільства. Саме громадянське суспільство як якісний показник демократичного режиму ґрунтується на етичних нормах та здатне забезпечити реальну дієвість прав людини, рівність, справедливість. Важливо підкреслити, що громадянське суспільство теж має своїм основоположним принципом гуманізм, який стверджує цінність людини як особистості, її право на свободу, в тому числі і на свободу пересування.

Продовжуючи думку, зазначимо, що забезпечення реалізації конституційно закріплених прав і свобод, а також норм міжнародного

законодавства у міграційному процесі передбачає формування механізму запровадження дозвільного принципу стимулюючого характеру: «дозволено те, що не заборонено законом». Ще у XVIII сторіччі Томас Гоббс писав: «Там, де суверен не приписав жодних правил, підданий вільний діяти за своїм власним розсудом»⁵¹. Це означає, що за своєю сутністю свобода волевиявлення учасників міграційного процесу у правовій державі повинна знаходити своє юридичне вираження у законі та формалізацію – у загальному дозволі «все, окрім». У той же час за межами заборони, яка охоплює і загальноприйнятую суспільну норму «не порушувати права і свободи інших людей», учасник міграційного процесу може поводитися відповідно до власних потреб та інтересів, але за умови конституційно-правових гарантій неутручання держави у приватне життя й обмеження свободи інших громадян, які не є учасниками міграційного процесу. Обмежуючи свободу учасника міграційного процесу інтересами інших людей і суспільства загалом, надаючи при цьому повну і рівну для усіх свободу, але за межами законодавчої заборони, державі надано можливість бути одним із правових засобів здійснення свободи волевиявлення особи – учасника міграційного процесу.

Внесення коректив до правового поля у міграційній сфері України на гуманістичних засадах та відповідно до викликів сьогодення позитивно вплине на майбутнє України, сприятиме розвитку демократії та громадянського суспільства. Також переконані, що розвиткові громадянського суспільства сприятиме безпосередньо закріплення поняття «громадянське суспільство» у приписах Основоположного Закону та доповнити статтю 1 тезою наступного змісту: «Основою для формування суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави є громадянське суспільство - суспільство вільних, рівних, правосвідомих громадян та їх об'єднань».

Крім того, на нашу думку, доречно внести зміни до Конституції України, передбачивши у ст. 11, що «Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також

---

⁵¹ Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. М. : Мысль, 1989. 736 с

розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України за умови, якщо це не шкодить народу України чи державі».

Свобода пересування фізичних осіб є основоположним поняттям для правової системи будь-якої демократичної держави, адже саме рівень захисту та межі реалізації свободи пересування є показником рівня розвитку її та суспільства загалом, а також його правових, економічних та соціально-культурних його інститутів. До основних проблем національного законодавчого забезпечення та захисту права на свободу пересування і вільний вибір місця проживання можна віднести:

- незавершеність формування національного законодавства у цій сфері;
- невідповідність чинного законодавства вимогам Конституції та міжнародному законодавству;
- затягування з прийняттям нових та удосконаленням чинних правових норм щодо регулювання даного права;
- наявність колізій, невідповідностей у чинному законодавстві;
- відсутність механізмів реалізації чинних правових норм та норм міжнародного права, тощо.

Наявність спеціального закону, що присвячений регламентуванню свободи пересування громадян, є нетиповим для країн ЄС, а також для більшості пострадянських країн. В Україні хоча і є чинний Закон України, що регулює свободу переміщення, проте він не охоплює усі засади вільного пересування і не дає вичерпний перелік аспектів реалізації цього права, що є його істотним недоліком.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що право на свободу пересування є одним із показників рівня свободи особистості та розвитку демократії у суспільстві. У своєму традиційному прояві свобода пересування є правом людини на вільне переміщення у країні, виїзд за кордон і повернення назад, а також у питанні вибору місця роботи.

Право на свободу переміщення людини знайшло відображення в різних нормативних документах, конституційних нормах як національних так і міжнародних, що свідчить про важливість даного права людини. На відміну від України, де реалізація права на свободу пересування розглядається у двох аспектах – право на свободу пересування громадян та право на свободу пересування іноземців і осіб без громадянства, в країнах-членах ЄС таких аспектів три: право на свободу пересування громадян відповідної країни ЄС; право на свободу пересування громадян ЄС; право на свободу пересування іноземців. Вважаємо, що право на свободу пересування та право на вільний вибір місця проживання недоцільно розглядати з позицій віднесення їх до єдиної правової категорії або визначати одне з цих прав як складову частину іншого. Незважаючи на їх тісний взаємозв'язок та певну взаємозалежність, вони є різними по своїй суті та юридичній природі правами людини. Місце прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання серед інших конституційних прав характеризується складною системою взаємозв'язків, де одне право часто виступає необхідною передумовою для реалізації іншого права, а неможливість реалізації особою одного з прав автоматично призводить до неможливості реалізації низки інших конституційних прав та свобод.

Таким чином під час аналізу правового регулювання права на свободу пересування та переміщення слід звертатись до новітніх міжнародних інтеграційних доктрин, враховувати проблеми їх імплементації в законодавство України й інших держав.